

FRAZEMATYCZNY PRZYCZYNEK DO AKSJOLINGWISTYKI GWAROWEJ

Anna Tyrpa

Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk, Kraków

<https://doi.org/10.15388/VLLP.2021.15>

ADNOTACJA. Artykuł pokazuje, jak frazemy gwarowe wyrażają wartościowanie. Dla sześciu typów wartości wybrano po dwie wartości opozycyjne – pozytywną i negatywną: poznawcze (mądry – głupi), moralne (dobry – zły), witalne (zdrowy – chory), odcuciowe (syty – głodny), estetyczne (piękny – brzydki), ekonomiczne (bogaty – biedny).

SŁOWA KLUCZOWE: wartościowanie, frazemy gwarowe, porównania utrwalone w gwarach, ironia.

Dlaczego przyczynek *frazematyczny*, a nie *frazeologiczny*? Bo termin *frazematyka* wprowadzony do językoznawstwa polskiego w 1991 r. przez Wojciecha Chlebę obejmuje *frazeologię* (czyli wyrażenia, zwroty i frazy) i *paremiologię* (czyli przysłowia), przez co jest poręczny.

Stan i perspektywy badań aksjolingwistycznych w dialektologii przedstawiła w 2014 r. Monika Buława. Wcześniej (w 2010 r.) zajął się tym tematem Maciej Rak w artykule, który zatytułował *Dialektologia a aksjologia (na materiale gwary podhalańskiej)*. Myślę, że nie zaszkodzi jednak, jeśli w porządku chronologicznym przypomnę w ogólnym zarysie dokonania polskich językoznawców w zakresie aksjolingwistyki gwarowej.

Jako pierwszą wymienię Stanisławę Niebrzegowską, autorkę *Polskiego sennika ludowego*, w którym jeden z rozdziałów nosi tytuł *Świat wartości sennika ludowego* (1996a)¹. 18 par opozycyjnych (np. zdrowy / chory, ładny / brzydki) przyporządkowała do pięciu typów wartości: religijnych i moralnych, witalnych, materialno-bytowych, społeczno-obyczajowych oraz odcuciowych. Część pracy stanowi *Słownik obrazów sennych* (139–230), w którym często powtarzają się wykładnie ‘coś dobrego’ lub ‘coś niedobrego’. Jest oczywiste, że wróżby ze snów mają charakter aksjologiczny. Najważniejsze, czy sen jest zapowiedzią dobra, czy zła.

¹ Pod tym samym tytułem ukazał się jej artykuł (Niebrzegowska 1996b).

Następną badaczką, która zajęła się aksjolingwistyką gwarową, jest Maria Pająkowska. Swoją pracę zatytułowała *Słownictwo kociewskie a kultura ludowa. Wybrane zagadnienia z zakresu słownictwa gwarowego, wyrażającego sądy wartościujące o człowieku* (1997). Pokazała wartościowanie przy pomocy leksyki, formacji słowotwórczych i frazeologii.

Wspomnę teraz o monografii Anny Krawczyk-Tyrpy *Tabu w dialektach polskich* (2001). Pokazano tam eufemizację treści zakazanych za pomocą leksykalnych wykładników wartości pozytywnych, np. *ciotka* zastępuje wyrazy aż o ośmiu znaczeniach (224–231) i negatywnych, np. *czarci rosół* ‘wódka’ (242–244). Ta sama autorka opublikowała artykuł *Wyrażenia i przysłowia z komponentem wart – warty – wartość. Przyczynek do poznania hierarchii wartości Polaków* (2004), który oparty na materiale z *Nowej księgi przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich* zawiera między innymi frazemy gwarowe.

Dwie kolejne badaczki przysporzyły aksjolingwistyce gwarowej artykułów w 2008 r. Maria Biolik opisała *Świat wartości Mazurów w utworach poetów ludowych z terenu Mazur*. Okazuje się, że w pieśniach przekazane są tylko wartości pozytywne (np. religijność, pracowitość, oszczędność). Beata Burska-Ratajczyk przedstawiła *Wartościowanie komunikacji językowej (na materiale frazeologii gwar mazowieckich)*. Materiał pochodzi z własnych badań autorki i warto podkreślić, że to pierwsza praca, która powstała w oparciu o frazeologię (a nie leksykę).

W 2010 r. M. Rak opublikował wspomniany na wstępie artykuł, a w 2012 wrócił do tego tematu pisząc *Wartościowanie w gwarze podhalańskiej – problemy i postulaty badawcze*.

Rok 2014 przyniósł dwa teksty. Jeden z nich, Haliny Pelcowej *Definiowanie wartości w słowniku gwarowym* pokazuje na przykładzie słowa *dom*, że ewaluacja, tak istotna w wypowiedziach informatorów gwarowych, nie znajduje odbicia w słownikach. Drugi, M. Buławy, to *Zagadnienia aksjolingwistyczne w dialektologii – stan i perspektywy badań*.

W 2015 r. ukazała się monografia M. Raka *Kulturemy podhalańskie*, której rozdział 4. nosi tytuł *Wartości* (141–260). Autor podzielił go na dwie części. Dziewięć wartości zaliczył do pozytywnych (np. *śleboda*, *ziym*), a dwie – do negatywnych (*biyda* i *głód*). Frazematyka stanowi jedno ze źródeł wiedzy o tych wartościach. Rok później tenże badacz opublikował artykuł *Wartościowanie w animalistycznej frazematyce gwar polskiego Podtatrza*. Tu frazemy są jedynym materiałem. Pokazano, jak przy ich pomocy krytykuje się ludzkie wady, których wyliczono 20 (np. *lenistwo*, *głupota*, *nieuczciwość*).

Niniejszy tekst wpisuje się w ten ciąg dokonań. Założenia są następujące: materiałem jest frazematyka gwarowa zaczerpnięta z jedenastu źródeł (siedmiu słowników, jednego zbioru przysłów i trzech monografii). Materiał pochodzi z całej Polski. Opierając się na typologii wartości Jadwigi Puzyniny i Elżbiety Laskowskiej

(obie prace z 1992 r.) wybrałam sześć rodzajów wartości, a sugerując się myślą Anny Pajdzińskiej (1991, 24), że ilość przykładów świadczy o wadze tematu, którego dotyczą, ułożyłam je w porządku zgodnym z wielkością dokumentacji. Dla każdego typu wartości wybrałam jedną parę przymiotników będących w semantycznej opozycji. Tak więc układ jest następujący: wartości poznawcze: mądry – głupi, wartości moralne: dobry – zły, wartości witalne: zdrowy – chory, wartości odczuciowe: syty – głodny, wartości estetyczne: piękny – brzydki, wartości ekonomiczne: bogaty – biedny. Oczywiście nie wykorzystałam wszystkich frazemów wpisujących się w rolę nośników ewaluacji, bo jest ich znacznie więcej niż może pomieścić jeden artykuł. Inspirująca była dla mnie myśl zawarta w tekście M. Buławy. Co prawda, odnosi się ona do aksjolingwistycznej analizy tekstu, ale da się ją odnieść też do frazematyki:

Owszem, istnieją opracowania dotyczące wartości w tekstach, których tworzywem językowym jest gwara, ale nacisk położony jest w nich bardziej na to, o jakich wartościach się mówi, niż na to, jakich środków językowych się do tego używa (Buława 2014, 60).

W niniejszym opracowaniu pragnę zwrócić uwagę właśnie na językowe sposoby wyrażania wartości we frazematyce gwarowej. Wartości, które wybrałam, mają charakter uniwersalny.

Wartości poznawcze: mądry – głupi

Uosobieniem mądrości jest król Salomon znany z Biblii. W gwarach utrwaliły się porównania: *mądry jak Salomon* (Popławski 170); *ktos jest mądry jak Salomon* (jw. 171); *ktos jest mądry nad króla Salomona* (jw.). Władysław Kopaliński (1985, 1029) podaje hasło *mądrość Salomona*, a Stanisław Koziara omawia je w postaci *mądrość salomonowa* (2001, 95–96; 2009, 96–97).

Kpinę z czyjegoś intelektu przekazują wyrażenia przypisujące mądrość częściom odzienia Salomona: *mądry jak Salomonowe portki* (Popławski 171); *mądri jak Salamona buche* ‘spodnie’ (jw.); *mądry jak salamunijowa gać* (jw.); *mądry jak Salomonowe buty* (jw.) lub jego zwierzętom: *mądry jak Salomonowe kozy* (jw.).

O człowieku przebiegłym, sprytnym, mądrym mówi frazem: *mądry, jakby go szpakami karmili* (SFŚ 2017). Konfrontacja z hasłem *karmić* w NKPP 2 33 ujawnia, że zamiast szpaków mogą tu występować wrony i bażanty.

Głupotę przypisuje się psu w ironicznych frazemach: *mądry jak pies* (Rak 44) i kotu: *mądry jak Maćków kot* (jw. 54); *mądry jak Maćków kot, co świeczkę zjadł i chodził po ciemku* (jw.), co jest nawiązaniem do opowieści o Marchołcie. Ironię zawierają też wyrażenia *mądry jak stara cholewa* (SFŚ 207) i *mądry jak stołowe nogi* (KolPrz 143).

Zasób frazeologizmów zawierających słowo *głupi* jest bardzo duży. Potwierdza się spostrzeżenie A. Pajdzińskiej (1991, 24):

Spośród wszystkich własności przysługujących człowiekowi najważniejsza jest – jeśli za miarę istotności przyjmiemy ilościową reprezentację danej cechy w zasobie frazeologicznym – mądrość / głupota. Dzieje się tak być może z tego powodu, że rozumność jest cechą definicyjną człowieka, odróżniającą go od wszystkich innych istot.

A wcześniej napisała: „Dużo więcej frazeologizmów wyraża wartościowanie negatywne niż pozytywne” (jw. 18).

Wysoki stopień głupoty mierzony jest wiekiem człowieka: *Jak stary, tak głupi* (SGP 8 483); *Tak stary, a tak głupi* (jw. 500), jego wzrostem: *Jak jest długi, tak jest głupi* (KolPrz 144); *być głupszy jak dłuższy* (SGP 8 500); *Jak wielki, tak głupi* (jw. 483); *Gdyby był tak wielki, jak je głupi, toby się z miesiόνczkym poradził całować* (jw. 484). Niekiedy oba człony zawierają porównanie: *Wielki jak słoń, a głupi jak cap* (jw. 483); *Wysoki jak brzoza, a głupi jak koza* (jw.). Miarą głupoty jest zasięg wzroku: *głupi jak daleko widzi* (SFŚ 148) lub jej wielokrotność: *głupi jak siedym głupich* (SGP 8 483).

Ciekawym sposobem wyjaśniania mądrości lub głupoty kogoś jest uzależnienie od intelektu księdza, który udzielił tej osobie sakramentu chrztu: (kogoś) *głupi ksiądz nie chrzcil* ‘ktoś jest rozsądny, mądry’ (jw. 488) i (kogoś) *głupi ksiądz chrzcil* ‘ktoś jest nierozsądny, niemądry’ (jw.). We frazemie *głupi jak sto diabłów* ((jw. 487) komparans² jest intensyfikatorem.

Cały szereg porównań do zwierząt niesie znaczenie ‘głupi’. Do bydła: *głupi jak byk* (Rak 77), *głupi jak wół* (SGP 8 483), *głupi jak cielak* (jw.), *głupi jak cielę* (jw.) i *głupie cielę* ‘człowiek nierozsądny, nieporadny’ (jw. 487). Do innych zwierząt hodowlanych: *głupi jak świnia* (Rak 85); *Ucył Marcin Marcina, a sam głupi jak świnia* (SGP 8 483) *głupy ako parsc* ‘prosię’ (jw. 500); *głupi jak kozieł* (jw. 483); *głupi jak cap* (Rak 92); *głupi jak koza* (jw.); *głupi jak baran* (jw.); *głupi jak barani łeb* (SGP 8 483); *głupi jak szkop* (SFŚ 148); *głupi jak owca* (SGP 8 500); *głupi jak szymbarska owca* (jw.); *Chto bierze gdwoca, głupsi jak owca* (jw. 483). Do psa: *głupi jak pies* (jw. 500), do borsuka: *głupi jak borsuk* (KolPrz 143) i do osła – zwierzęcia nieobecnego w polskim krajobrazie: *głupi jak osioł* (jw. 483); *głupi jak somar* (Rak 118). Do ptaków: *głupi jak gęś* (SGP 8 483); *głupi jak szpak* (jw.); *głupi jak dudek* (KolPrz 143); *głupi jak gawron* (jw.); *Głupi jak wrona, a chytry jak lis* (jw.). *Głupi jak sztokfisz* (KolPrz 143) to spotęgowanie znaczenia, bo chodzi o rybę wysuszoną, przeznaczoną na stół. O ile żyjącym zwierzętom można przypisać jakiś stopień inteligencji, o tyle martwym – z całą pewnością nie.

2 Opieram się na ustaleniach Krystyny Siekierskiej (1991, 234), według której formuła porównania jest taka: A jest B jak C. A = komparat (człon określany, porównywany), B = *tertium comparationis*, C = komparans (człon określający, porównujący).

(Ktoś) *jest głupi jak funt kudęł* (jw. 488) może odnosić się do włosów ludzkich lub sierści zwierzęcia. W obu przypadkach rzecz jest bez wartości. Podobnie z *głupi jak sadło* (jw. 487); *głupi jak stare sadło* (jw.) – pokarm uzyskany ze zwierzęcia nie może charakteryzować się rozumem.

Następne porównania zawierają komparans roślinny – nazwę gatunku lub jej części, a także produktu z niej uzyskanego: *głupi jak brukiew* (jw.); *głupi jak pień* (jw.); *głupi jak puczak* ‘gnięciony ziemniak’ (jw.); *głupi jak siano* (jw.); *głupi jak pęk słomy* (jw.); *głupi jak wiecha* (jw. 501); *głupi jak mączny miech* (jw.); *głupi jak czwartą mąka* (SFŚ 148).

Kolejna grupa frazemów porównuje głupiego człowieka do różnych przedmiotów przez niego stworzonych. Oczywiście, że są one pozbawione intelektu. Reper-tuar tych „głupich” artefaktów jest obfity. Należy do nich pidło ‘dziura w grobli, przez którą wypływa woda’: *głupi jak pidło* (SGP 8 487), bruk: *głupy jak bruk* (jw. 501), stodoła i jej wrota: *głupi jak stodoła* (jw. 487); *głupi jak stodołne wrota* (jw.). Należą narzędzia: *głupi jak motyka* (jw.); *głupi jak cep* (jw.), sprzęty domowe: *głupi jak niecki* (jw.); *głupy jak kopanka* ‘niecka’ (jw. 501) i ich części: *głupi jak czop* ‘zatyczka do beczki, balii, przeważnie w kształcie ściętego stożka’ (jw. 487), części mebli: *głupi jak stołowa noga* (jw.); *głupi jak stołowe nogi* (jw.); *głupi jak stołowe giry* (jw.). Porównania do instrumentów muzycznych: *głupi jak trąba* (jw.); *głupi jak cymbał* (SFŚ 148)³. Szereg wariantów zestawia człowieka głupiego z butem – przedmiotem zakrywającym stopę, czyli część ciała najdalszą od głowy – siedliska rozumu: *głupy jak but* (SGP 8 501); *głupi jak mój but* (jw. 487); *głupi jak buty* (jw.); *głupi jak papuś* (jw.); *głupy jak kurp* (jw. 501); *głupi jak stary but* (jw. 487); *głupi jak zgnity but* (jw.); *głupi jak but z lewej nogi* (jw.); *głupi jak lewy but* (jw.)⁴; *głupi jak cholewa* (jw.). Inne przedmioty użyte we frazemach o głupocie to szla ‘rodzaj lekkiej uprzęży dla konia’: *głupy jak porwana szla* (jw. 501), pęk szmat: *głupy jak pęk szator* (jw.), tabaka: *głupi jak tabaka w rogu* (jw. 487), przy czym trzeba uznać, że jest to wariant postaci *ciemny jak tabaka w rogu* (jw. 4 326), w której wykorzystano dwuznaczność przymiotnika *ciemny*: 1. ‘o barwie: stosunkowo bliska czarnej’ (bo tak się ma z tabaką ukrytą w rogu); 2. ‘o człowieku: zacofany, nieoświecony, bez wykształcenia’. Co do frazemu *głupi jak sak* (KolPrz 143), to uczeni nie są zgodni co do jego interpretacji. Aleksander Brückner (SEJPBr, 479) uważa, że *sak* to ‘sieć na ryby’, słowo zapożyczone z łac. *saccus*. Natomiast w SJPD 8 14 czytamy, że słowo *sak* pochodzi od *ssak* i oznacza skórę cielęcą wyprawną. Przenośnie ‘głupiec (głupi jak cielę)’. W obu jednak przypadkach jest to przedmiot, więc porównanie mieści się w tej grupie.

3 W ostatnim wypadku mogła tu oddziaływać Biblia: „Gdybym mówił językami ludzi i aniołów, a miłości bym nie miał, stałbym się jak miedź brzęcząca albo cymbał brzmiący” (1 Kor 13,1).

4 Lewy uchodzi w naszej kulturze za gorszy od prawego (Kopaliński 1990, 336–338; Krzeszowski 1994, 45–46).

Wartości moralne: dobry – zły

Pierwej być dobrym, potem mądrym człkiem (KolPrz 110) – to przysłowie wskazuje hierarchię wartości. Wartość moralną (dobroć) stawia ponad wartością intelektualną (mądrością). Człowiek dobry porównywany jest do anioła, czyli istoty należącej do sfery sakralnej: *anioł nie człowiek* (SGP 1, 127); *być (czyimś) aniołem* ‘być dobrym opiekunem’ (jw.). O kimś bardzo dobrym i ładnym: *jak aniołek* (*Dziółcha jak anniołek* jw. 128); *kieby janiołek* (*Takie to było dobre dziecko, a jakie białe, kieby janiołek* jw.).

Spośród ludzi jedynie matka została wyróżniona jako prototyp dobroci: *dobry jak nenka* (jw. 5, 621). Jadwiga Jagiełło (1980, 176) pisze, że matka „jest dobra niejako z natury macierzyństwa”. Cecha dobroci przewija się przez artykuł Jerzego Bartmińskiego (1998) o stereotypie matki. Sfery ludzkiej dotyczy też *być tak dobry jak ręka ręce* (SGP 5, 621); *dobry jak ręka ręce* (jw.).

O kimś bardzo dobrym, ustępliwym, łagodnym, uprzejmym, miłym mówi się: *dobry, żeby (kogoś) do rany przyłożył* (jw. 620); *dobry, że do rany przyłożył* (jw.); *dobry, że do rany przyłożył* (SFŚ 118). W tym przypadku człowieka zestawia się z remedium na ból (materiałem opatrunkowym, okładem, maścią).

Człowieka dobrego, czynnego, zycziwego porównuje się do lata – pory roku wywołującej asocjacje pozytywne (w przeciwieństwie do zimy): *chłop dobry jak lato* (SGP 5, 620); *dobry człowiek jak lato* ‘nierad się gniewa, nikomu się nie uprzykrzy’ (KolPrz 109).

Kilka frazemów zawiera porównania do pokarmów, przy czym źródła milczą na temat komparatu. Czy jest nim człowiek, czy może jakiś inny pokarm? Jeśli człowiek, to wyrażenia te przekazują wartości moralne, ale jeśli pożywienie, to powinny się znaleźć wśród wartości odczuć. *Dobry jak chleb* (SGP 5, 620) – *Słownik obrazów sennych* podaje, że chleb to ‘coś (bardzo) dobrego’ (Niebrzegowska 1996a, 150). Do dobrych pokarmów należą też miód – *dobry jak miód* (SGP 5, 620–621); *jak miód taki dobry* (jw. 621) i masło – *dobry jak masło* (SFŚ 118). Natomiast *dobry jak ocet z chrzanem* (KolPrz 109) to raczej wyraz ironii.

Najwyższą aprobatę zawiera wyrażenie *dobry, że już lepszy nie może być* (SGP 5, 620).

Niektóre frazy zawierają myśl o pozornej dobroci ludzi: *Każdy dobry jak śpi* (jw. 604); *Wszyscy dobrzy jak z daleca* (jw.). Zaprzeczeniem dobroci jest *nic dobrego* ‘nicpoń, niegodziwiec’ (SGOWM 2, 52).

Jeśli chodzi o określanie człowieka złego, to część przykładów wykorzystuje postać diabła: *diabelskie nasienie* (SGP 5, 503); *diable nasienie* (jw. 523); *diabli pomiot* (jw.); *diabli Jaś* (jw.); *zły jak sto diabłów* (SGŚ 489); *zły jak czart* (jw.); *gorsy jak diabeł* (SGO 116). Trzy pierwsze sugerują, że zły człowiek pochodzi od diabła. Niewykluczone, że *zły jak sto diabłów / jak czart* odnosi się do człowieka odczuwającego

chwilowo złość, rozniewanego. Wtedy realizowałyby wartość odcuciową, a nie – moralną. Są jeszcze porównania: *zły jak antykryst z piekła* (Popławski 43) i *zła baba jak Herod* (jw. 69). Herod znany przede wszystkim jako sprawca rzezi niewińców.

O człowieku okrutnym i nieczułym na krzywdę innych mówi wyrażenie *zły jakby miał kamień na sercu* (SFGD 153). Analogiczne frazemy *ktoś ma serce jak kamień*; *serce z kamienia* ‘nieczułe’ Małgorzata Brzozowska (1996, 353) uważa za powszechne.

Porównanie do groźnego zjawiska przyrody, jakim jest wyładowanie atmosferyczne, intensyfikuje przymiotnik *zły*: *zły jak piorun* (SFŚ 489), a w *zły jak sto pierzynów* widać eufemizm (jw.). Z cytatu wynika, że komparatem jest tu lis.

Komparansami bywają ssaki – pies i borsuk. „Psu przypisuje się cały szereg złych cech. Z tego też względu jest to zwierzę złe w najwyższym stopniu: *zły jak pies*” (Rak 44). „Frazologia utrwała również samotniczy tryb życia [borsuka] <...> Przypisuje się mu w związku z tym skłonność do <...> złości: *zły jak borsuk*” (jw. 113). Frazem *zły jak węź / źmija* jest motywowany przekazem starotestamentowym (jw. 149). „Osa boleśnie żądli, dlatego też we frazeologii jest złym owadem: *zły jak osa*” (jw. 160). Taka sama jest motywacja porównania *zły jak szerszeń* (SFŚ 489).

Dwie rośliny uznano za prototyp zła: *zły jak cierń* (SFŚ 489) i *zły jak pokrzywa* (jw.). Obie zadają cierpienie człowiekowi, który ich dotknie. Ciekawe, że obie spotkały się w jednym wersie Proroctwa Izajasza (55,13): „Zamiast **cierni** wyrosną cyprysy, zamiast **pokrzyw** wyrosną mirty”.⁵

Wartości witalne: zdrowy – chory⁶

Nie uwierzy zdrowy choremu, a syty głodnemu (SGP 8, 427) – to przysłowie uzmysławia trudność w zrozumieniu złej sytuacji drugiego człowieka przez kogoś, kto zaznaje pomyślności.

Jako przykłady roślin zdrowych spotykamy we frazeologii gwarowej drzewa (dąb i buk), jarzyny (rzepa i chrzan) oraz grzyba (rydz). Porównanie *zdrowy jak dąb* (SFŚ 484) znajduje komentarz w monografii o drzewach: „Zapewne z uwagi na twardość, moc, potęgę łączy się dąb ze zdrowiem <...>” (Marczewska 2002, 110). *Zdrowy jak buk* (SFŚ 484) prawdopodobnie ma taką samą motywację, bo „<...> buk, podobnie jak dąb i grab, nie zrzuca zwykle jesienią wszystkich liści. Jest drzewem twardym, wytrzymałym” (Ziółkowska 1988, 40). Alicja Nowakowska (2005, 74) dopuszcza inną

5 Powtarzam cytat za Pick 1998, 126. W Biblii Tysiąclecia z 1965 r. nieco inne tłumaczenie: „Zamiast **głogów** wyrosną cyprysy, zamiast **pokrzyw** wyrosną mirty”. Sadzę, że ciernie są właściwsze, bo tylko ranią, a owoce głogu przynoszą pożytek.

6 Tematyką zdrowia i choroby (również na materiale gwarowym) zajmowała się Marzena Marczewska (2012, 2014, 2018).

interpretację: *buk* w miejsce *byk*. O wyrażeniu *zdrowy jak rzepa* (SFŚ 484) A. Nowakowska (2005, 75) pisze: „Orzech i rzepa uchodzą za symbole zdrowia przede wszystkim ze względu na swój wygląd zewnętrzny, ogólny pokrój, jędrną strukturę i wartości odżywcze.” Motywację zapisanego na Orawie porównania *zdrowy jak krzán* (SGO 1053) odnajdujemy w *Słowniku gwar Lubelszczyzny*. Przytoczone tam wypowiedzi informują, że chrzan jest zdrowy (w sensie: korzystny dla zdrowia ludzkiego). Spożycie chrzanu święconego w Wielką Sobotę gwarantuje, że zęby ani brzuch nie będą boleć przez cały rok. Przykładanie liści chrzanu jest remedium na ból głowy (Pelcowa 2016, 66). Co do porównania *zdrowy jak rydz* (KolPrz 527), to A. Nowakowska (2005, 75) przypuszcza, że „zadecydowała tu ich barwa, brunatna czerwień, kojarzona z tężyzną fizyczną”.

Prototypowymi okazami zdrowia wśród zwierząt są: koń, byk i ryba. M. Rak (67) uzasadnia wyrażenie *zdrowy jak koń* dużymi rozmiarami i siłą tego zwierzęcia. Potwierdzeniem jest wierzenie, że „Kto w wigilię Bożego Narodzenia widzi konie, będzie zdrowy cały rok” (jw.). Taką samą motywację ma *zdrowy jak byk* (jw. 76). Porównanie *zdrowy jak ryba* (jw. 156) występuje w kilku wariantach: *zdrowy jak ryba w wodzie* (SFŚ 484); *zdrowy jak rybka* (KolPrz 526); *zdrowy jak pstrąg (w Morskim Oku)* (Rak 156). Sens tego wyrażenia wyjaśnił Nikita Iljicz Tołstoj. Uważa on, że zdrowie wiązano z wodą, a ryba pojawiła się na zasadzie metonimii (za: Rak 2007, 156).

Jest jeden naród, któremu w gwarach polskich przypisuje się cechę bycia zdrowym. Są to Rosjanie: *zdrow jak Rusek* (Tyrpa 112); *zdrowy jak Rusek* (PajPow 145); *zdrowy jak Rus* (SFŚ 484). Zapewne kontakty bezpośrednie ujawniały, że Rosjanie są silni, sprawni, zahartowani, odporni na trudy⁷.

Kilka wyrażen porównuje istotę zdrową do przedmiotu (dzwonu, pieniądza, cukierka). *Zdrowy jak dzwon* (jw.). Najczęściej w źródłach nie jest podane, kto lub co jest komparatem (członem określanym, porównywanym). W tym wypadku pomocą służy przypis w monografii o porównaniach zleksykalizowanych (Wysoczański 2005, 315): „Najczęściej mówi się tak o drzewie budowlanym”. Domyślamy się, że jakość drzewa bada się uderzając w nie. Ocenia się ją na podstawie uzyskanego dźwięku. Jeśli odgłos przypomina dźwięk dzwonu – drewno uznaje się za zdrowe, czyli zdatne do użycia. Nie udało się odgadnąć motywacji porównania *zdrowy jak pieniądz* (SFŚ 484) mimo poszukiwań w obszernej monografii Małgorzaty Świącickiej *Pieniądz we współczesnej polszczyźnie* (2012). Podobnie niejasne pozostaje *zdrowy jak bombon* ‘cukierek’ (SFŚ 484).

Aprobatę i podziw komunikuje wyrażenie *zdrowy, ze jesce by diabłu łeb urwał* ‘jeśli mimo choroby lub zaawansowanego wieku wykonuje ciężkie prace, do których nikt go nie zmusza’ (SFGD 151).

7 Przywołam tu wspomnienie z końca lat 70. XX wieku. Podczas zimowego pobytu na hali Ornak w Tatrach widziałam Rosjan, którzy w samych majtkach tarzali się w śniegu.

O człowieku w depresji mówi zwrot *być chorym na ciele i duszy* (SGP 4, 41). O nieuleczalnie chorym: *chory na umór* (jw.); *śmiertelnie chory* (jw.); *śmiertelno chory* (jw.); *chory na śmierć* (jw.). Przysłowie *Chory na śmierć, a zjadłby ćwierć* (KolPrz 81) ma charakter ironiczny i wyraża powątpiewanie w chorobę. Kolejny zwrot sugeruje, że strach może doprowadzić do choroby – *być chorym od strachu* (SGP 4, 41). Założenie, że choroba wpływa na zmącenie myśli jest podstawą fraz: *coś ty chory* (jw.); *czy ty chory jesteś* (jw.); *tyś pewnie chory* (jw.), będących ripostą na wypowiedzi nie do przyjęcia. O kobiecie w stanie błogosławionym mówi się *chora na młode gnaty* (jw.), a ‘cierpieć bóle porodowe’ to *być chorą przy małym* (jw.). O kimś udającym chorego – *chory na wory, na darcie, na żarcie* (jw.), zaś *chory na kuchenne suchoty* (SFŚ 71) – o człowieku tęgim, grubym.

Wartości odczuciowe: syty – głodny⁸

Sytemu nic nie smakuje (KolPrz 445) – to przysłowie mówi, że człowiek najedzony nie odczuwa apetytu i przyjemności ze spożywania pokarmów. Być może, da się je odnieść też do innych sfer życia.

Szereg wariantów następnej paremii dowodzi trudności zrozumienia kogoś cierpiącego przez kogoś będącego w dobrym położeniu: *Nie uwierzy zdrowy choremu, a syty głodnemu* (SGP 8, 427); *Syty głodnemu nie uwierzy* (jw.); *Syty głodnemu nie uwierzy, że mu się jeść chce* (KolPrz 445); *Nie wyrozumie zgłodniałemu syty* (jw.); *Syty nie wyrozumie głodnemu* (jw.); *Syty głodnego nie zrozumie* (SGP 8, 427).

Wiatrem syt (KolPrz 445) to paradoks, bo wiatr nie jest pożywieniem. Wyrażenie to przypuszczalnie niesie znaczenie ‘głodny’.

Stan głodu wyrażają porównania: *głodny jak psi* (SFGD 59); *głodny jak pies* (Rak 45), co M. Rak komentuje uwagą, że pies był głodzony (jw.). Innym zwierzęciem głodnym jest wilk: *głodny jak wilk* (jw. 97). Wykorzystywaniem i złym traktowaniem koni przez Żydów tłumaczy się wyrażenie *głodny jak żydowska / Żydowa kobyła* (Tyrpa 42). *Głodny jak miech bez dna* (SFŚ 146) sugeruje, że człowiek może pochłoniąć nieskończone ilości pożywienia. *Głodny jak farona* (jw.) zawiera eufemizm, zastępujący słowo tabu *piorun* (Krawczyk-Tyrpa 2001, 93–98). W tym porównaniu jest on wykładnikiem intensywności. Z kolei *głodny, żeby wilka z pazurami zjadł* (SGP 8, 427) przekazuje informację o wielkim głodzie poprzez sugestię, że ktoś byłby zdolny spożyć zwierzę niebędące zwyczajowo pokarmem i to jeszcze z pazurami, absolutnie niemożliwymi do spożycia. To wyrażenie jest paralelne do *zjeść*

8 Opozycja ta pojawiła się w powieściowej scenie konfrontacji bezrobotnych z urzędnikami: „Znali się nie od dziś, swoi byli niby, ale trudno się im było dogadać. Ci głodni – ci syci” (Pola Gojawicyńska, *Ziemia Elżbiety*, Kraków 1954, 226). Tematykę głodu w gwarze i kulturze Podhala opracował M. Rak (2016, 251–260).

konia z kopytami. M. Rak (65) pisze, że konie nie były w Polsce jądane i przywołuje jeszcze jeden wariant: {*ktos*} *zjadłby byka z rogami* (jw. 76).

Przymiotnik *głodny* pojawia się też w porównaniach ironicznych, przekazujących znaczenie 'najedzony, niegłodny': *głodny jak młynarska kura* (jw. 124), bo w młynie nie brak ziaren i *taki głodny, jak gęś wody, jak po niej pływa* (SGP 8, 427).

Wartości estetyczne: piękny – brzydki

Piękny jak z obrazka to porównanie ilustrowane cytatem: *A jak jo sie łoblykła w swoja ślubno kiecka <...>, takoch była piykno, jak z łobrazka* (SFŚ 328). Wyrażenie to opiera się na przekonaniu, że obrazki prezentują piękno. Wyklucza się turpizm jako kierunek sztuk plastycznych. Urodę wyrażają też porównania do aniołka: *jak aniołek* (*Dziółcha jak anniołek* SGP 1, 128); *kieby janiołek* (*Takie to było dobre dziecko, a jakie białe, kieby janiołek* jw.).

Kolejne porównania intensyfikują znaczenie 'brzydki': *brzydki jak papuga / noc / grzech / półtora nieszczęściego* (SGP 3, 13). *Papuga* została tu wprowadzona chyba jako nazwa ptaka egzotycznego, dziwnego, obcego, innego niż znane, swojskie ptaki, a przez to budzącego dezaprobatę. W nocy panuje ciemność, która jest wartościowana negatywnie, w przeciwieństwie do światła dziennego. W słowniku obrazów sennych *noc* to 'coś niedobrego' (Niebrzegowska 1996a, 189). SGP podaje jeszcze *czarny jak noc* 'bardzo brudny; bardzo ciemny' (5, 10) i *ciemny jak noc* 'głupi' (4, 326). W obu tych przypadkach ewaluacja jest ujemna. *Grzech* jest wyrazem z zakresu wartości transcendentnych lub metafizycznych (Puzynina 1992, 179). Inne badaczki nazywają je sakralnymi (Laskowska 1992, 14), religijnymi (Niebrzegowska 1996a, 109). Tu został przeniesiony w obręb wartości estetycznych. Jeśli chodzi o człon porównujący *półtora nieszczęściego*, to należałoby go przypisać do wartości odczuciowych. Jak widać, intensyfikacja oceny estetycznej – brzydki – może się realizować za pomocą słów reprezentujących inne rodzaje wartości. Cechą łączącą wyrazy porównujące jest ich wartość ujemna.

Wartości ekonomiczne: bogaty – biedny⁹

O człowieku bogatym mówią przysłowia *Bogaty się dziwuje, że ubogi pracuje* (SGŚ 2, 118); *Bogaty się dziwi, czym się chudzina żywi* (KolPrz 56). Można je interpretować w ten sposób, że trudno człowiekowi będącemu w jakiejś sytuacji

9 Problem biedy na Podhalu w świetle danych etnograficznych i gwarowych przedstawił M. Rak (2015, 239–250). Podział mieszkańców wsi na bogatych i biednych oraz ich gwarowe nazwy jest częścią artykułu A. Tyrpy (2017, 184–185).

życiowej zrozumieć człowieka będącego w sytuacji zgoła odmiennej. Jeszcze dwa porównania zawierają leksem *bogaty*: *bogaty jak patyk w lesie* (SGP 2; 342), *bogati jak kozel rogaty* (jw.). Oba są ironiczne i niosą znaczenie ‘ubogi’, jako że ani rośliny, ani zwierzęta nic nie posiadają.

W gwarach występują porównania *biedny jak mysz kościelna* (Rak 111) i *biedny jak mysz* (jw.). M. Rak odsyła do interpretacji W. Kopalińskiego (1990, 245): „Szarą mysz <...> atrybut patronki podróżnych św. Gertrudy <...> Biedny jak mysz kościelna.” Rak (111) drugą postać uważa za skrócony wariant pierwszej. Wydaje mi się, że motywacja jest tu oczywista, bo w kościele nie ma składów żywności i niekoniecznie trzeba łączyć mysz kościelną ze świętą Gertrudą. Przysłowie *Na biednych świat stoi* (KolPrz 52) przekazuje myśl, że ludzi biednych jest o wiele więcej, niż bogatych, a *Biednemu zawsze wiatr w oczy* (jw.) – że często niekorzystne okoliczności następują jedna po drugiej.

* * *

W podsumowaniu warto zauważyć, że ludzie świetnie sobie zdają sprawę z istnienia opozycji, co wyraża się w przysłowiaach, zestawiających nazwy cech pozytywnych i negatywnych, np. *Nie uwierzy zdrowy choremu, a syty głodnemu*; *Bogaty się dziwuje, że ubogi pracuje*.

Drugie spostrzeżenie, jakie się nasuwa po zapoznaniu się ze zgromadzonym materiałem, to częste stosowanie ironii, powodujące, że przymiotniki (*tertium comparationis*) nazywające cechą dodatnią oznaczają cechą ujemną, np. *mądry jak stołowe nogi* ‘głupi’; *dobry jak ocet z chrzanem* ‘nieдобry’; *wiatrem syt* ‘głodny’; *bogati jak kozel rogaty* ‘ubogi’. Ale również przymiotniki z wartościowaniem negatywnym mogą pod wpływem ironii nabierać znaczenia pozytywnego, np. *Chory na śmierć, a zjadłby ćwierć* ‘zdrowy’; *chory na wory, na darcie, na żarcie* ‘zdrowy, ale udający chorego’; *chory na kuchenne suchoty* ‘często przebywający w kuchni i dlatego tęgi’; *głodny jak młynarska kura* ‘najedzony’; *taki głodny, jak gęś wody, jak po niej pływa* ‘najedzony’.

Komparatem najczęściej jest człowiek, choć nie wszystkie źródła to ujawniają.

A co z komparansami? Pochodzą one z kilku pól semantycznych. Trzeba wymienić CZAS: *lato, noc*; ROŚLINY: drzewa i ich części (*dąb, buk, brzoza, pień, patyk, ciernie*), warzywa (*brukiew, rzepa, ziemniak, chrzan*), chwasty (*pokrzywa*), zboża (*słoma*), *siano*, GRZYBY (*rydz*); ZWIERZĘTA: ryby (*pstrąg, sztokfisz*), gady (*wąż, żmija*), ptaki (*kura, gęś, szpak, dudek, gawron, wrona*), ssaki (*koń, byk, wół, cielę, koza, kozioł, cap, owca, baran, szkop, świnka, prosię, pies, wilk, borsuk, mysz*); LUDZIE (*matka, Rus(ek)*); ARTEFAKTY (*stołowe nogi, niecki, motyka, cep, czop, dzwon, pidło, pieniądz, trąba, buty*); ISTOTY NADPRZYRODZONE (*anioł, diabeł*). Co te wszystkie wyrazy mają ze sobą wspólnego? Nazywają realia otaczające mieszkańców wsi, znajome im i bliskie. Anioł i diabeł znane są z kościoła i pewnie z

przekazów rodzinnych. Natomiast nazwy osób, zwierząt i przedmiotów nieobecnych w wiejskim krajobrazie są we frazematyce gwarowej o wiele rzadsze. W przedstawionym materiale należą do nich *Salomon* i *Herod* (postacie biblijne), *stoń*, *osiół* i *papuga* (zwierzęta egzotyczne) i być może *cymbał* (por. przypis 3). Innymi słowami wartościowanymi służą nazwy ludzi, zwierząt, roślin i przedmiotów z najbliższego otoczenia, których cechy i funkcje są dla wszystkich zrozumiałe.

LITERATURA

- BARTMIŃSKI JERZY, 1998, Podstawy lingwistycznych badań nad stereotypem – na przykładzie stereotypu *matki*, *Język a kultura* 12: *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki. Teoria, metodologia, analizy empiryczne*, red. J. Anusiewicz, J. Bartmiński, Wrocław: Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej, 63–83.
- BIOLIK MARIA, 2008, Świat wartości Mazurów w utworach poetów ludowych z terenu Mazur, *Język, społeczeństwo, wartości. Prace Komisji Językoznawczej Bydgoskiego Towarzystwa Naukowego* 18, red. E. Laskowska, I. Benenowska, M. Jaracz, Bydgoszcz: Bydgoskie Towarzystwo Naukowe, 31–37.
- BRZOZOWSKA MAŁGORZATA, 1996, Kamień, *Słownik stereotypów i symboli ludowych* 1: *Kosmos*, cz. 1: *Niebo, światła niebieskie, ogień, kamienie*, red. J. Bartmiński, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 349–373.
- BULAWA MONIKA, 2014, Zagadnienia aksjolingwistyczne w dialektologii – stan i perspektywy badań, *Badania dialektologiczne. Stan, perspektywy, metodologia*, red. M. Rak, K. Sikora, Kraków: Księgarnia Akademicka, 55–64.
- BURSKA-RATAJCYK BEATA, 2008, Wartościowanie komunikacji językowej (na materiale frazeologii gwar mazowieckich), *Język, społeczeństwo, wartości. Prace Komisji Językoznawczej Bydgoskiego Towarzystwa Naukowego* 18, red. E. Laskowska, I. Benenowska, M. Jaracz, Bydgoszcz: Bydgoskie Towarzystwo Naukowe, 73–84.
- CHLEBDA WOJCIECH, 1991, *Elementy frazematyki. Wprowadzenie do frazeologii nadawcy*, Opole: Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Powstańców Śląskich w Opolu.
- JAGIEŁŁO JADWIGA, 1980, Matka, J. Bartmiński (kierownictwo naukowe), *Słownik ludowych stereotypów językowych. Zeszyt próbny*, Wrocław: Wydawnictwa Uniwersytetu Wrocławskiego, 159–199.
- KOPALIŃSKI WŁADYSŁAW, 1985, *Słownik mitów i tradycji kultury*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- KOPALIŃSKI WŁADYSŁAW, 1990, *Słownik symboli*, Warszawa: Wiedza Powszechna.
- KOZIARA STANISŁAW, 2001, *Frazeologia biblijna w języku polskim*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej.
- KOZIARA STANISŁAW, 2009, *Tradycyjne biblizmy a nowe polskie przekłady Pisma Świętego*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.

- KRAWCZYK-TYRPA, ANNA 2001, *Tabu w dialektach polskich*, Bydgoszcz: Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego.
- KRZESZOWSKI TOMASZ, 1994, Parametr aksjologiczny w przedpojęciowych schematach wyobraźniowych, *Etnolingwistyka* 6, 29–51.
- LASKOWSKA ELŻBIETA, 1992, *Wartościowanie w języku potocznym*, Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane WSP w Bydgoszczy.
- MARCZEWSKA MARZENA, 2002, *Drzewa w języku i kulturze*, Kielce: Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej.
- MARCZEWSKA MARZENA, 2012, *Ja cię zamawiam, ja cię wypędzam..., Choroba. Studium językowo- kulturowe*, Kielce: Wydawnictwo UJK.
- MARCZEWSKA MARZENA, 2014, Językowo-kulturowy obraz ZDROWIA w polszczyźnie, *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów 3: Problemy eksplikowania i profilowania pojęć*, red. I. Bielińska-Gardziel, S. Niebrzegowska-Bartmińska, J. Szadura, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 151–167.
- MARCZEWSKA MARZENA, 2018, ZDROWIE w świetle danych językowych, *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów 4: Słownik językowy – leksykon – encyklopedia w programie badań porównawczych*, red. S. Niebrzegowska-Bartmińska, J. Szadura, B. Żywicka, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 189–204.
- NIEBRZEGOWSKA STANISŁAWA, 1996a, *Polski sennik ludowy 5: Świat wartości sennika ludowego*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 92–116.
- NIEBRZEGOWSKA STANISŁAWA, 1996b, Świat wartości sennika ludowego, *Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury* 8, 99–112.
- NKPP 2 1970, *Nowa księga przysłów i wyrażen przysłowiowych polskich 2: K–P*, red. J. Krzyżanowski, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- NOWAKOWSKA ALICJA, 2005, *Świat roślin w polskiej frazeologii*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- PAJĄKOWSKA MARIA, 1997, *Słownictwo kociewskie a kultura ludowa. Wybrane zagadnienia z zakresu słownictwa gwarowego, wyrażającego sądy wartościujące o człowieku*, Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane WSP w Bydgoszczy.
- PAJDZIŃSKA ANNA, 1991, Wartościowanie we frazeologii, *Język a kultura 3: Wartości w języku i tekście*, red. J. Puzynina, J. Anusiewicz, Wrocław: Wydawnictwo Wiedza o Kulturze, 5–28.
- PELCOWA HALINA, 2014, Definiowanie wartości w słowniku gwarowym, *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów 3: Problemy eksplikowania i profilowania pojęć*, red. I. Bielińska-Gardziel, S. Niebrzegowska-Bartmińska, J. Szadura, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 251–265.
- PELCOWA HALINA, 2016, *Słownik gwar Lubelszczyzny 4: Sad i ogród warzywny. Budownictwo i przestrzeń podwórza*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

- PICK JÓZEF KS. 1998, *W świecie Biblii. Flora. Niemi świadkowie chwały Boga. Leksykon roślin w Biblii*, Pelplin: Wydawnictwo Diecezji Pelplińskiej *Bernardinum*.
- PUZYNINA JADWIGA, 1992, *Język wartości*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- RAK MACIEJ, 2007, *Językowo-kulturowy obraz zwierząt utrwalony w animalistycznej frazeologii gwar Gór Świętokrzyskich i Podtatrza (na tle porównawczym)*, Kraków: Wydawnictwo «scriptum».
- RAK MACIEJ, 2010, Dialektologia a aksjologia (na materiale gwary podhalańskiej), *Język Polski* 90, 360–368.
- RAK MACIEJ, 2012, Wartościowanie w gwarze podhalańskiej – problemy i postulaty badawcze, *Wartości w językowo-kulturowym obrazie Słowian i ich sąsiadów* 1, red. M. Abramowicz, J. Bartmiński, I. Bielińska-Gardziel, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 305–313.
- RAK MACIEJ, 2015, *Kulturomy podhalańskie*, Kraków: Księgarnia Akademicka.
- RAK MACIEJ, 2016, Wartościowanie w animalistycznej frazematyce gwar polskiego Podtatrza, *Słowiańska frazeologia gwarowa*, red. M. Rak, K. Sikora, Kraków: Księgarnia Akademicka, 89–108.
- SIEKIERSKA KRYSZYNA, 1991, Porównania w „Wojnie chocimskiej” Wacława Potockiego i w „Pamiętnikach” Jana Chryzostoma Paska, *Polonica* 7, 233–254.
- ŚWIĘCICKA MAŁGORZATA, 2012, *Pieniądz we współczesnej polszczyźnie. Studium leksykalno-semantyczne*, Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- TYRPA ANNA, 2004, Wyrażenia i przysłowia z komponentem **wart-warto-wartość**. Przyczynek do poznania hierarchii wartości Polaków, *Problemy frazeologii europejskiej* 6, red. A. M. Lewicki, Lublin: Norbertinum, 33–45.
- TYRPA ANNA, 2017, Polskie społeczeństwo widziane z wiejskiej perspektywy, *Sociokultúrne aspekty v slovanských jazykoch. Zborník príspevkov z 3. medzinárodnej vedeckej konferencie v cykle Slovanské jazyky v sociolingvistickom ponímaní Komisie pre sociolingvistiku pri Medzinárodnom komitáte slavistov, konanej 5.-6. 9. 2016 v Banskej Bystrici*, ed. V. Patraš, Banská Bystrica: Belianum, 181–189.
- WYSOCCAŃSKI WŁODZIMIERZ, 2005, *Językowy obraz świata w porównaniach zleksykalizowanych na materiale wybranych języków*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- ZIÓLKOWSKA MARIA, 1988, *Gawędy o drzewach*, Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.

SKRÓTY ŹRÓDEŁ

- KolPrz – O. Kolberg, *Przysłowia*, Warszawa, 1977.
- PajPow – M. Pająkowska-Kensik, *Powiedzónka*, M. Pająkowska-Kensik (red.), *Nie tylko popularny słownik kociewski. Co o kulturze i przyrodzie regionu warto a nawet trzeba wiedzieć*, Gruczno-Świecie, 2009, 137–145.

- Popławski – E. Popławski, *Frazemy z biblijnymi nazwami własnymi w gwarach polskich*, Kraków, 2014.
- Rak – M. Rak, *Językowo-kulturowy obraz zwierząt utrwalony w animalistycznej frazeologii gwar Gór Świętokrzyskich i Podtatrze (na tle porównawczym)*, Kraków, 2007.
- SFGD – M. Rak, *Słownik frazeologiczny gwary Dębna w Górach Świętokrzyskich*, Kraków, 2005.
- SFŚ – L. Przymuszała, *Słownik frazeologizmów i typowych połączeń wyrazowych w gwarach śląskich*, Opole, 2013.
- SGO – J. Kąś, *Słownik gwary orawskiej*, Kraków, 2003.
- SGOWM 2 – *Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur 2: D-G*, red. Z. Stamirowska, Wrocław, 1991.
- SGŚ 2 – *Słownik gwar śląskich 2: beczkować–braw*, red. B. Wyderka, Opole, 2001.
- Tyrpa – A. Tyrpa, *Cudzoziemcy i obce kraje w dialektach polskich*, Kraków, 2011.

Phrasematic Introduction to Dialectal Axiolinguistics

Summary

The current works related to analysing value in Polish dialects have been presented in the article. The author has selected six types of values. For each of them, two opposite values in the form of adjectives have been chosen. The author has shown how these values are expressed by dialectal phrasemes.

Cognitive values: wise (e. g. *mądry jak Salomon [as wise as Solomon]*) – stupid (e. g. *głupi jak motyka [as stupid as a hoe]*).

Moral values: good (e. g. *dobry jak lato [as good as summer]*) – evil (e. g. *zły jak czart [as bad as the devil]*).

Vital values: healthy (e. g. *zdrowy jak dzwon [as healthy as a bell]*) – ill (e. g. *chory na śmierć [ill with death]*).

Values of feelings: satiated (e. g. *wiatrem syt [satiated with wind]*) – hungry (e. g. *głodny jak Żydowa kobyła [as hungry as a Jew's horse]*).

Aesthetic values: beautiful (e. g. *piękny jak z obrazka [as beautiful as from a picture]*) – ugly (e. g. *brzydki jak papuga [as ugly as a parrot]*).

Economic values: rich (e. g. *bogaty jak patyk w lesie [as rich as a stick in the forest]*) – poor (e. g. *biedny jak mysz [as poor as a mouse]*).

KEYWORDS: valuation, dialectal phrasemes, comparisons consolidated in dialects, irony.
